

מאז 1962 קהילה ויצירה יהודית

פעילויות הקהילה מתקיימות בסיוע הסוכנות היהודית לארץ ישראל

י"ט בטבת תשע"ב, 14 בינואר 2012

שבת פרשת "שמות" מאת גבי אלכסנדר

שבת שלום,

אבקש להקדיש את דבר התורה לברוריה חרמון ז"ל, אישה יקרה, אשר עודדה אותי להצטרף לקהילת מבקשי דרך וכן לסבא-רבא שלי, יצחק (איגנאץ) אשכנז, אשר שירת בק"ק וינה בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה העשרים בתפקיד מלמד, חזן וסופר סת"ם, אשר על קברו בבית העלמין היהודי בווינה אני מקווה לעלות בעוד שבועיים ימים.

מתוקף חיינו במדינת ישראל עלינו להתמודד יום-יום בבעיות קיומיות וערכיות. במודעות ובכוונה, השתדלתי בדבר התורה להתרחק מכל אלה, ולשמור אמונים לציווי בעשרת הדיברות, על פי הנוסח בספר שמות פרק כ' פסוק י', "ויום השביעי שבת לה' אלהיך, לא תעשה כל מלאכה אתה, ובנך, ובתך, עבדך ואמתך, ובהמתך, וגרך אשר בשעריך". יום אחד בשבוע אנו נדרשים לנוח ולא להטריד עצמנו, עד כמה שניתן, בבעיות חולין.

א.

השם שמות ניתן לספר השני של ספרי התורה על פי המלים הפותחות, "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה, את יעקב, איש וביתו באו." בתרגום השבעים נקרא הספר Exodus, משמע, יציאת [מצרים] ובשם זה הוא ידוע בתרגומיו לשפות העמים ברחבי העולם.

הספר מהווה מרכיב מרכזי בהיסטוריוגרפיה המקראית אשר בדיעבד תעדה וסיפרה את תולדות האנושות ועם ישראל מאז בריאת העולם ועד לשיבת ציון. במכלול זה ספר שמות עוסק בהתהוות עם ישראל ממשפחות לעם עבדים, מעם משועבד לעם חופשי. עם זאת יש להדגיש, התיאור ההיסטורי אינו עניינו המובהק של המקרא אלא, המסר הדתי והלאומי. עיקרו של המסר הוא - ה' הוא האל היחיד, אשר ברא את העולם, בחר בישראל מכל העמים כעם-בריתו, העניק לו את הארץ ואילו ישראל נתחייבו בנאמנות מוחלטת למצוותיו.

מאז 1962 קהילה ויצירה יהודית

פעילויות הקהילה מתקיימות בסיוע הסוכנות היהודית לארץ ישראל

ב.

הפרשה הראשונה בספר, פרשת "שמות", שם פרקים א' - ה', אשר ממנה קראנו הבוקר על פי מנהג מבקשי דרך שלישי, מוקדשת לשעבוד מצרים, ילדותו ונעוריו של משה-רבנו ופרשת חייו הראשונה, התגלות-ה' למשה במעמד הסנה, שליחות משה למצרים וראשית עמידתו יחד עם אהרון אחיו לפני פרעה שהיא [על פי ניסוחו של פרופ' ישעיהו לייבוביץ] "למעשה נצנוץ הגאולה".

מכל אשר רכשתי בלימודי בחקר המקרא כסטודנט מן המניין באוניברסיטה הפתוחה, הופתעתי ממיעוט העיסוק במקורותיו של ספר שמות. ליתר דיוק, חוקרים ופרשנים, מסורתיים ומחדשים, התחמקו מהשאלות, מי חיבר/ערך ספר זה, מתי, היכן ולמה?

"התורה", כפי שהיא מוכרת לנו מתוך נוסחת המסורה ומן התרגומים העתיקים, כוללת חמישה ספרים, שספר שמות הוא השני בהם. אולם, חלוקה זאת אינה מוזכרת ואף אינה נרמזת במקרא. אף המושג "תורה" בעייתי בהקשר המקראי. ככל הנראה, שהשימוש במושג "תורה" כמושג כולל לציון מערכת מקיפה של חוקים ומצוות הינו מאוחר ומתגלה לראשונה בספר דברים. אכן, בספרים ויקרא ובמדבר רוח השימוש במושג "תורה" אך במשמעות שונה מהמקובל היום. הכוונה שם היא להוראות פולחניות כוהניות ולא במשמעות של מערכת חוקים וערכים כוללת. יתרה מכל זאת, רק בספרות המקראית ההיסטוריוגרפית המאוחרת כגון דברי הימים, עזרא ונחמיה וכך גם בספר דניאל, מופיע המושג "תורה" במשמעות של תורה כתובה הכוללת הן תיאור של מאורעות העבר והן חוקים ומשפטים.

משה גרינברג בערך "ספר שמות" כפי שנכלל באנציקלופדיה המקראית טען, ששמות, "הוא אחד מספרי המקרא שנשתמרו בצורה הטובה ביותר מבחינת הטקסט." בחקר המקרא כפי שהתפתח מאז שגרינברג כתב את אשר כתב שכיחה הטענה, שהספר אינו יצירתו של איש אחד ואף לא של דור אחד, אלא יצירתם של סופרים רבים מדורות וממקומות שונים. הטקסטים הללו אינם שווים בערכם, יש מהן שירים, סיפורים ואגדות, חוקים ומשפטים, רשימות יחס, יש מובאות שלמות ויש מובאות חלקיות, משובשות, ערוכות וקטועות.

מאז 1962 קהילה ויצירה יהודית

פעילויות הקהילה מתקיימות בסיוע הסוכנות היהודית לארץ ישראל

בסיפור ההיסטורי אשר שולב בספר שמות מספר שיאים אשר הבולטים בהם הם, הולדתו של משה והטלת שליחות גאולת העם עליו, סיפור יציאת מצרים ומעמד הר סיני. בתיאור קריעת ים סוף צוטטה אחת השירות העתיקות ביותר אשר השתמרו בספרות המקרא, "שירת הים". סוגיה נפרדת, מרתקת, אשר לא עומדת השבת לדיון היא, האם "שירת הים" כפי שמוכרת לנו, היא שירה אחת או שילוב של ציטטות ממספר שירות.

[השערת המקורות] המונחת בבסיס אסכולת "חקר המקרא" כפי שהתגבשה במרכז אירופה החל מאמצע המאה ה-19, ביקשה לאבחן ארבעה מקורות שונים לספרי התורה: מקור J המשתמש בשם המפורש, אשר התגבש סביב לחוגי הכהונה בממלכת יהודה; מקור E בו האל מכונה "אלוהים", אשר התגבש בממלכת ישראל והועבר לממלכת יהודה עם חורבנה של הממלכה הצפונית; מקור P שהוא מקור כוהני מובהק; ומקור D, המשתמש בשם המפורש בצרוף המילים "ה' אלוהים" והוא המקור ההיסטורי המכונה בספרות המחקר כמקור ה"דויטרונומיסטי".] חקר המקרא על פי "השערות המקורות" עונה על השאלות שהוצגו כאן מקודם, מי חיבר/ערך, מתי, היכן ולמה את ספר שמות רק בהתנסחות כללית ביותר. הספר אינו שייך במהותו לשיטת הכתיבה הדויטרונומיסטית, יש בו מרכיבים אשר מקורם הן ממלכת יהודה, הן ממלכת ישראל והן מקרב חוגי הכהונה בירושלים.

על פי הגישה המסורתית, כל התורה כולה ניתנה למשה מפי ה'. אך ידוע, שכבר חז"ל התקשו עם גישה גורפת זאת ועל כן אמרו אלה, בין היתר, "תורה מגלה ניתנה", "אין מוקדם ומאוחר בתורה" ו"דברה תורה כלשון בני אדם".

איני מחזיק עצמי לא חכם בתורה ולא מומחה לחקר המקרא. אולם, אחר עיון, קריאה ופירוק פסוקים אשר נכללו בפרשת "שמות" הגעתי למסקנה, כי מלאכה רבת כישרונות נעשתה בחיבור/עריכת הספר. העבודה התבצעה בארכיון או ספרייה אשר בה נשמרו מקורות רבים, מתקופות שונות ומאזורים שונים ממרחבי מה שמכונה "המזרח הקדום", מקורות אשר מרביתם אבדו ואינם. על השאלות, מי, מתי, היכן ולמה נעשתה מלאכה זאת, אין לי תשובות.

מאז 1962 קהילה ויצירה יהודית

פעילויות הקהילה מתקיימות בסיוע הסוכנות היהודית לארץ ישראל

ד.

אחד הנושאים המרכזיים בפרשת "שמות" הוא סיפור הולדת משה והטלת תפקיד הנהגת עם העבדים עליו על-ידי האלהים. קריאה ביקורתית של הטקסט כפי שמצוי בידינו ממחישה, שהעורך/הסופר המקראי גם העלה כבר בראשית ראשיתו של הסיפור, הסתייגויות ממעמדו של משה. כך למשל, כאשר מסופר שם, פרק ב' פסוק י"ג, "ויצא [משה] ביום השני, והנה שני אנשים עברים נצים, ויאמר [משה] לרשע, למה תכה רעך? ויאמר [הרשע למשה], מי שמך לאיש, שר ושופט עלינו? [...]". אכן, מי שם את משה לשפוט ולהכריע, ודאי בשלב זה של הסיפור? מי קבע מי "הרשע" ומי "הטוב" באירוע זה?

מוטיב הטלת הספק במעמד המנהיגות של משה, פותח על-ידי עורך/מחבר הטקסט במהלך פרשת "שמות". בפרק ג' החל מפסוק י' מסופר שהאל אמר למשה, "ועתה לכה ואשלחך אל פרעה, והוצא את עמי בני ישראל ממצרים". ויאמר משה אל האלהים, מי אנכי כי אלך אל פרעה, וכי אוציא את בני ישראל ממצרים?" אכן, מיהו משה, ודאי בשלב זה של סיפור המאורעות?

דרגה נוספת בהטלת ספק במעמד המנהיג וסמכויותיו מופיעה כאשר מסתבר שהיוזמה לשחרור עם העבדים הסתבכה. והרי, סופר שהעם אמנם נאנק תחת השעבוד אך לא סופר שם, שהעם ביקש להשתחרר ולצאת את מצרים. החלטה בעקבות סקר דעת-קהל, משאל-עם או הליך דמוקרטי-שלטוני אחר, לא הייתה כאן. השחרור הוטל על העם מלמעלה, תרתי משמע. ספקות באשר למהות השליחות ומעמד המנהיג במסע השחרור הושם בשלב ההסתבכות על ידי עורך/מחבר הטקסט בפיו של משה עצמו. שם, סוף פרשת "שמות", פרק ה', מפסוק כ"ב ואילך, נאמר, "וישב משה אל ה' ויאמר, אדוני, למה הרעותה לעם הזה, למה זה שלחנתי? ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, [פרעה] הרע לעם הזה, והצל לא הצלת את עמך."

לסוגיות אשר הועלו כאן, מי המחליט מיהו מנהיג, והאם על הציבור כלל לקבל את הנהגתו של אדם, התייחס אפלטון. אפלטון לא היה חסיד שלטון העם, הדמוקרטיה, וסבר שהיא אינה בהכרח שיטה פוליטית טובה. בספרו פוליטיאה טען, שהדמוקרטיה היא, "משטר נעים ואנארכי ורב-גוונים, הנותן מעין שיון לשווים ולשאינם שווים כאחד". לשיטתו, "הראויים" או

מאז 1962 קהילה ויצירה יהודית

פעילויות הקהילה מתקיימות בסיוע הסוכנות היהודית לארץ ישראל

"הטובים" הם אלה אשר צריכים ליטול על עצמם או שיש להטיל עליהם את תפקידי ההנהגה. שכן, אם לא כך נוהגים, העיד שם אפלטון, נוצר מצב בו, "כשהמועצה נתכנסה, בענייני המדינה, יקום כל אחד והשיא להם עצתו: כנגר כנפח, סנדלר, סוחר, בעל אנייה, עשיר, עני, אציל ושאינו אציל."

מה היו סגולותיו של משה שהפכו אותו מנהיג, שרואים בו דגם להנהגה עד ימינו? בשנת 1904 ביקש אחד העם במשא שלו "משה" לסתור את טענתם של קטני האמונה מקרב "המלומדים [ה]מתאבקים בעפר ספרים וכתבים עתיקים, [...] שמאבדים מאור עיניהם לשם 'האמת ההיסטורית'" בשאלה, היה או לא היה משה. הוא ענה שם לכל החכמים,

"ומציאותו ההיסטורית של משה זה אינה תלויה כלל בחקירותיהם. כי אף אם הייתם מצליחים להראות בבירור גמור, שמשה האיש לא היה כלל, או שלא כך היה, [או סמכות הנהגתו לא הייתה, כביכול, ראויה ונכונה], לא יגרע על ידי זה מאומה ממציאותו ההיסטורית של משה האידיאל, זה שהלך לפנינו לא רק בארבעים שנה במדבר סיני, אלא אלפי שנה בכל המדברות", שהתהלכנו בהם ממצרים עד הנה."

תודה, ושבת שלום!